e*forum

Píše Lenka Vodrážková

(E*forum, 08. 12. 2022)

Němčina Martina Luthera a její význam v kontextu střední a východní Evropy

Osobnost Martina Luthera se dotýká širokým spektrem jeho činností mnoha různých oborů, které věnují pozornost významu tohoto reformátora např. z historické, náboženské, kulturní, literární a jazykově-historické perspektivy. Jako osobnost mimořádného významu budil Martin Luther zájem ve vědeckých i kulturních kruzích neustále, zvláště u příležitosti výročí spojených s jeho životem a dílem. Příkladem je i pětisté výročí zveřejnění jeho 95 tezí ve Wittenberku. Toto jubileum bylo v roce 2017 podnětem mimo jiné k pořádání konferencí a workshopů i vydávání řady monografií a sborníků věnovaných Martinu Lutherovi a jeho činnosti z různých úhlů pohledu, a to nejen v německy mluvící oblasti, ale vzhledem k velkému dosahu Lutherova působení a jeho reflexe také ve většině evropských zemí, např. v České republice, Dánsku, Francii, Itálii, Nizozemí, Portugalsku, Slovensku, Španělsku a mimo Evropu v USA. K prohloubení poznání a podtržení Lutherova významu z aktuálního pohledu 21. století přispěly nové práce o Lutherovi a jeho díle (např. Giovanni Puglisi, Jørn Henrik Petersen, Daniel Olivier, José Luis Alonso, Alberto Melloni, Róbert Lapko, Christoph Levin, Bohdan Hroboň, Albrecht Beutel a Heinz Schilling), o Lutherově teologii a filozofii (např. Edite Martins Alberto a Ana Paula Avelar) a o Lutherově roli v reformačním hnutí a jeho vývoji od 14. století (např. Peter Marshall, Vincent Evener, Thomas Kaufmann, Miguel Anxo Pena González, Andreas Rehberg, Walter Rügert, Joaquín Ferrer a Sidonia Horňanová). V této souvislosti stojí za zmínku i reprint berlínského vydání životopisu Martina Luthera sepsaného ve formě sedmnácti kázání pod názvem *Dr. Martin Luthers Leben: in siebenzehn Predigten dargestellt / von Johann Matthesius* (2017), jehož autorem je německý humanista působící v severozápadních Čechách Johannes Mathesius (1504–1565). Tento německý luterán studoval v letech 1540–1542 ve Wittenberku teologii a patřil k velmi blízkým přátelům Martina Luthera. Po studiích byl kazatelem a od roku 1545 farářem v Jáchymově. Sbírka kázání *Historien von … M. Luthers Anfang, Lehr, Leben und Sterben* (Historie o počátcích, učení, životě a smrti … M. Luthera) z roku 1566, je první úspěšnou, i když částečně glorifikující biografií německého reformátora. Johannes Mathesius se také podílel jako účastník debat Lutherova kroužku na sborníku *Colloquia oder Tischreden D. Martin Luthers, so er in vielen Jaren, gegen gelarten Leuten, auch frembden Gesten, und seinen Tischgesellen geführet …* (1566, Kolokvia aneb Řeči u stolu Dr. Martina Luthera, které vedl během mnoha let s učenými lidmi, cizími hosty i se svými spolustolovníky).

V rámci vývoje německého jazyka zaujímala přední místo v diskusích a pojednáních

otázka rozsahu Lutherova přínosu pro němčinu, který zůstává nezpochybnitelný. Zajímavým počinem je výzkumný projekt německých germanistů na téma vlivu Lutherových spisů na jazyky střední a východní Evropy (*Die Ausstrahlung der Schriften Luthers auf die Sprachen Mittel- und Osteuropas*) realizovaný v letech 2016–2019 na univerzitě v Halle-Wittenberku, který „hledá stopy Lutherovy němčiny v jazykových oblastech střední a východní Evropy“ („[…], das nach Spuren von Luthers Deutsch in den Sprachräumen Mittel- und Osteuropa sucht“, str. 6), tzn. soustředí se na otázky, zda a jak resp. do jaké míry ovlivnila Lutherova němčina v překladech např. slovní zásobu, slovotvorbu, idiomatická spojení a syntaktické konstrukce středo- a východoevropských jazyků. Na rozdíl od severských a západogermánských jazyků, kde tuto problematiku v minulých letech důkladně prozkoumali např. Cebus Cornelis de Bruin ve vztahu k nizozemštině, Arne Dembek ve vztahu k angličtině, Bertil Molde ve vztahu dánštině a Birgit Stolt ve vztahu ke švédštině, zůstával výzkum této tematiky pro oblast střední a východní Evropy dosud dezideratem. Hlavními řešiteli grantu byli přední znalci vývoje německého jazyka, Helmut Glück a Hans-Joachim Solms. Do tohoto projektu zaměřeného na nadčasové téma reformace a jejího dopadu na jazyk zapojili odborníky z Německa, aby podali obraz vlivu Martina Luthera prostřednictvím jeho spisů na jazyk a písemnictví v německé jazykové oblasti, a také zástupce ze zemí střední a východní Evropy, aby zmapovali prostřednictvím překladů Lutherových děl jeho vliv na jednotlivé středo- a východoevropské jazyky. Výsledky svojí badatelské práce pak jednotliví spolupracovníci prezentovali v rámci konference, která se konala jako jeden z výstupů projektu v březnu 2018 v zemské knihovně v Coburku (*Landesbibliothek Coburg*). Město Coburg bylo zvoleno nejen proto, že patří k jádru luteránské oblasti a je úzce spjato s působením Martina Luthera, ale také proto, že to „není jen tak ledajaké místo reformace, ale místo, které je dokonce velmi významné z hlediska církevních dějin“ ([…] Coburg ist nicht irgendein Ort der Reformation, sondern ein kirchenhistorisch sogar ganz bedeutender Ort“, str. XI).

Sborník ***Luthers Deutsch in Mittel- und Osteuropa*** vydaný s odstupem tří let v roce 2021 přináší pohled na Luthera a jeho význam pro kulturu a písemnictví jednotlivých evropských zemích střední a východní Evropy a zároveň se snaží zachytit přesah Lutherova díla a jeho přínos v evropském kontextu. V úvodní studii podává Helmut Glück shrnutí podnětů vedoucích k zahájení projektu, kterými byla nejen aktuálnost Lutherova díla, ale také význam jeho překladatelské práce a vliv reformace na jazyk. Obsahové jádro sborníku pak tvoří mozaika příspěvků, které lze rozdělit do následujících tematických skupin: 1) vliv němčiny Lutherova díla na další jazyky v oblasti slovní zásoby, psaní nebo frazeologie, 2) vliv Lutherovy němčiny prostřednictvím překladů jeho spisů na písemnou produkci doby reformace ve středo- a východoevropských jazycích a 3) vliv Lutherových děl a reflexe jazyka jeho překladů v Německu. Z hlediska jazyků střední a východní Evropy a jejich vztahu k Lutherově němčině zkoumaných na základě překladů Lutherových spisů jsou zde zastoupeny ze západoslovanských jazyků čeština, lužická srbština, polština, z jihoslovanských jazyků slovinština, z východoslovanských jazyků ruština, z baltoslovanských jazyků litevština, lotyšština a staropruština z oblasti jihovýchodního Pobaltí a z ugrofinských jazyků estonština a maďarština. V rámci jednotlivých příspěvků byla z ostatních jazyků, pro

které měla reformace význam, okrajově zmíněna bulharština, mimo okruh zpracování se i přes snahu hlavních řešitelů výzkumného projektu dostaly rumunština a řečtina.

Úvodní příspěvek Helmuta Glücka (*Luther und die Sprachen Mittel- und Osteuropas. Ein Werkstattbericht)* je zprávou o cílech, koncepci, průběhu a výsledcích výzkumného projektu o Martinu Lutherovi a jazycích střední a východní Evropy, na kterém se podílela mezinárodní vědecká skupina složená z filologů a historiků. Výzkum zahrnoval tři dílčí témata: a) Luther jako překladatel a teoretik překladu, b) recepce Lutherových spisů ve střední a východní Evropě se zřetelem k politickým a sociokulturním podmínkám a c) korpusová analýza vybraných Lutherových textů a jejich překladů na bázi srovnání; tento postup tak umožnil přiměřeně porovnat shody, rozdíly i míru vlivu Lutherových textů na zkoumané jazyky střední a východní Evropy.

První tematický okruh věnovaný slovní zásobě otevírá svým příspěvkem Kristiina Ross, která zkoumala vliv překladu Lutherovy bible na přejímky do estonštiny (*Die Wirkung der Lutherbibel auf die estnische Sprache. Schriftliche und mündliche Entlehnungen*). Pēteris Vanags si zvolil za téma Lutherův Malý katechismus (*Kleiner Katechismus*) jako jeden ze zdrojů lotyšského *Enchiridion* z roku 1586 (*Martin Luthers ‚Kleiner Katechismus' und andere Quellen des lettischen Enchiridions (1586)*). Vliv Luthera na litevštinu sledovala Anna Helene Feulner na příkladu registru hlásání víry (*Luther und die Register der altlitauischen Glaubensverkündung*). Na problematiku vztahu psaní starozákonních jmen se soustředil Felix Thies, které popisoval na základě srovnání překladu Lutherových spisů do baltoslovanských a západoslovanských jazyků (*Der Einfluss Luthers auf die Schreibung alttestamentlicher Namen im Baltischen und (West-)Slawischen*). Tématem vlivu frazeologie v Lutherově překladu bible a jeho vlivem na ruštinu se zabýval Helmut Keipert (*Luther-Wortlaut in der biblischen Phraseologie des heutigen Russischen?*). Komplexní porovnání vlivu Lutherovy němčiny na zkoumané jazyky přináší rozmanité výsledky. Zatímco estonština vykazuje i přes původní doslovný překlad luteránských pastorů v přejímkách pouze malou míru vlivu Lutherova jazyka a litevština si taktéž ponechává z podstatné části svoje jazyková specifika, zůstává v lotyšštině vliv Lutherových textů v jejich překladech dodnes zachován. V ruštině byl doložen na bázi zkoumaného korpusu Lutherův vliv v oblasti frazeologie. Příspěvek však přináší vzhledem k absencím slovníkových odkazů na původ jednotlivých frazémů v ruštině zatím jen velmi skromné výsledky, které nemohou poskytovat ucelenější pohled na vliv Lutherových textů na tento východoevropský jazyk, a jak uvádí i sám autor (str. 106), vyžaduje toto téma nadále vědeckou pozornost, a to i v rámci širšího výzkumu ruské frazeologie.

Z jazykového hlediska komplexnější témata přináší druhý tematický okruh zaměřený na srovnávání Lutherových textů a jejich překladu do jednotlivých jazyků v rovině syntakticko-stylistické a částečně i lexikální. Pro polštinu nabídl svoje srovnání Gerhard Meiser (*Die Biblia Brzeska und ihr Übersetzungsprogramm*), který prokázal na zkoumaném překladu z roku 1563 – na rozdíl od pozdějších překladů – samostatný a citlivý přístup překladatele. Vliv na lužickou srbštinu popsal Roland Marti (*Luthers Deutsch in sorbischem Gewand*), jehož výsledky dokládají větší vliv Lutherovy

předlohy na překladatele do hornolužičtiny než u překladů do dolnolužičtiny. Vztah česky a německy psaných kázání z českých zemí a Lutherových předloh studoval Jiří Černý (*Die Beziehungen der böhmischen Flugschriftepublizistik der 1520er Jahre zu Wittenberg*). Jeho příspěvek zohledňující česko-německé jazykové poměry přináší nezpochybnitelné svědectví přímého Lutherova vlivu na překlady jeho děl v českých zemích. Srovnání různých překladů Lutherovy bible do maďarštiny ve vztahu k předloze zaznamenala ve svém příspěvku Petra Verebics (*Der Einfluss von Luthers Bibelübersetzung auf den Sprachgebrauch der ersten Generation der ungarischen Reformation. Ein Vergleich ausgewählter Bibelverse aus fünf verschiedenen Übersetzungen*), která na základě srovnání Lutherova textu s prvními překlady bible do maďarštiny dospěla k závěru, že první generace překladatelů Lutherova díla do maďarštiny důsledně aplikuje na maďarštinu Lutherovu překladatelskou metodu a její překlady prokazují jednoznačně Lutherův vliv a jeho principy překladu podle smyslu textu. Tyto postupy pak dokládají kvality a schopnosti překladatelů při práci s textem a jejich citlivý přístup ke specifikům cílového jazyka. Druhý tematický okruh uzavírá příspěvek Gerharda Giesemanna věnovaný reflexi Lutherovy němčiny jako jazyka reformace v jazyce slovinského reformátora Primože Trubara (*Die Umwandlung lutherischer Theologie in eine südslawische (slowenische) Reformationstheologie durch Primož Trubar (1508–1586)*). I v tomto případě lze vysledovat na základě jazykových analýz a srovnání Lutherův vliv na Trubara, jehož dílo dokládá kompilaci postupu uplatňovaného u Luthera i samostatný přístup slovinského reformátora ke slovinštině.

Hranici mezi druhým a třetím okruhem překlenuje historicky zaměřený příspěvek Silvie Pfister a Isolde Kalter (*Luthers Sendbrief vom Dolmetschen. Coburg als Schlüsselort der Reformation*). Obě autorky zde věnují s ohledem na místo konání konference pozornost činnosti Martina Luthera v Coburku na příkladu jeho *Traktátu o překládání* (*Sendbrief vom Dolmetschen*) z roku 1530, ve kterém hájil svou metodu překladu bible založenou na kontextuálním smyslu textu a nikoli na doslovném překladu uplatňovaném u jeho předchůdců.

Těžiště třetího tematického okruhu tvoří příspěvky germanistů, kteří k tématu vlivu Lutherovy němčiny přispěli z vnitřní perspektivy vývoje němčiny samotné a jejichž výzkumy umožnily srovnání tohoto pohledu s vnější perspektivou jazyků střední a východní Evropy. V popředí zájmu zde byl Martin Luther jako teoretik a praktik překladu. Christine Ganslmayer tak zpracovala téma Lutherových technik překladu z hlediska procesu jeho vzniku (*Beim Übersetzen über die Schulter schauen. Historische Übersetzungsprozessforschung und Luthers Übersetzungsarbeit auf der Veste Coburg*). Také renomovaní autoři na poli výzkumu rané nové horní němčiny, kteří i se svými dalšími příspěvky podíleli na zhodnocení osobnosti a činnosti Martina Luthera u příležitosti jubilea v roce 2017, Anja Lobenstein-Reichmann a Oskar Reichmann, přispěli svými ucelenými a materiálově bohatými studiemi k prohloubení poznatků o Lutherových překladech. Anja Lobenstein-Reichmann se zaměřila na Lutherovu sebereflexi při vzniku překladů (*Luthers Sprach- und Übersetzungsreflexionen*), a to v otázce jazykové kompetence, vlastní teorie překladu,

používání jazyka a jeho variet a v neposlední řadě i v pragmalingvisticky orientované problematice jazykového vyjádření promluvy např. ve formě slova Božího. Oskar Reichmann se soustředil na vliv Martina Luthera na sémantiku novodobé slovní zásoby v němčině i jiných jazycích a na vytvoření propojené sémantické sítě mezi jazyky (*Martin Luther als Begründer eines europäischen Consemanticums*). Sebastian Seyferth věnoval pozornost soudobé kritice Lutherova překladu Nového zákona, který se podle data vydání 21. září 1522 nazývá také „zářijový zákon“ („Septembertestament“) (*Ob das new testament ‖ yetz recht verteutscht ‖ sey […] Übersetzungskritik an Martin Luthers Septembertestament sowie Aspekte zur vorreformatorischen, reformatorischen und gegenreformatorischen Übersetzungspraxis*). Podle Seyfertha se soudobé kritiky především zaměřovaly jednak na Lutherovu slovní zásobu a volbu slov a jednak na metodu překladu založené na kontextu, která neodpovídala dosavadním tradičním postupům překladu.

Sborník věnovaný Lutherově němčině a jejímu vlivu prostřednictvím překladů do jazyků střední a východní Evropy přináší převážně kvalitní příspěvky prezentované odborníky, kteří se věnují vztahu Lutherovy němčiny k jazyku dané oblasti nebo vykazují na základě publikační činnosti zaměření na jazyk reformace obecně či na ranou novou horní němčinu. Vzhledem k interdisciplinární povaze zkoumané problematiky zahrnuje sborník také příspěvky zejména historického rázu, které zde publikují účastníci konference z řad knihovníků hostitelské instituce konference. Tím se také uzavírá okruh jednotlivých výzkumů k tématu jazykových kontaktů němčiny a dalších evropských jazyků, které mají jedno společné: vycházejí z bohatého množství textového materiálu ve formě rukopisů a tisků, na jehož základě jejich autoři dokumentují v rámci srovnávání vztah, resp. vliv Lutherovy němčiny prostřednictvím překladů na dané jazyky v různých aspektech cílového jazyka.

Mozaikou témat a dostatečně reprezentativním zastoupením jazyků střední a východní Evropy dokresluje sborník další rovinu pohledu na Lutherův jazyk a jeho význam v evropském kontextu. Zároveň vyplňuje mezeru v poznání šíře vlivu Lutherovy němčiny na jazyk a písemnou kulturu zemí, které patří do okruhu střední a východní Evropy, kde vlivem historického vývoje nebo v některých případech i zeměpisnými okolnostmi přímého sousedství s německou jazykovou oblastí byla němčina i vzhledem k jejímu významu v evropském prostoru v přímém kontaktu s jazyky převážně slovanského původu. V kontextu historických okolností zde významnou roli sehrála také německá reformace. Snahou o nový pohled na problematiku Lutherovy němčiny a rozšířením poznatků splňuje publikace v podstatné míře očekávání, která vzbuzuje již její název. Prezentované výsledky diachronních bádání umocňují význam reformátora Martina Luthera v evropském kontextu i v oblasti jazyků a jejich vývoje a přinášejí první komplexnější pohled na jazykové kontakty mezi Lutherovou němčinou a jazyky negermánského původu. Zároveň staví témata jednotlivých příspěvků do nového úhlu perspektivy dalšího výzkumu a poznání osobnosti Martina Luthera v oblasti diachronie. Tím zůstává téma Lutherovy němčiny a její reflexe pro odborníky na vývoj jazyka stále nevyčerpané.

Christine Ganslmayer / Helmut Glück / Hans-Joachim Solms (eds.): *Luthers Deutsch in Mittel- und Osteuropa*. [Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart, vyd. Helmut Glück a Konrad Schröder, sv. 21]. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021, 326 s.

www.ipsl.cz